

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 5, p. 93-104, October 2012

**Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre
ATATÜRK DÖNEMİ (1920–1938) TÜRK - IRAK İLİŞKİLERİ
VE SADABAD PAKTI**

*According to Turkish Press and Archive Documents
ATATURK'S PERIOD (1920–1938) SADABAD PACT AND RELATIONSHIP
TURK - IRAK*

Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL

Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

Iraq is one of the states founded in the Middle East by separating from Ottoman state. Iraq remained under the mandate of Great Britain until 1932, but she acted as an independent state in bilateral relations. The question of Mosul and the disputes over the border became the most important issues in relations between Iraq and Turkey. Irredentist policies of Italy initiated the process of a regional pact between Iraq and Turkey. In this article, developments in two states' relations and the Sadabad Pact were studied.

Keywords: Sadabad Pact, Irak, Musul, Middle East

Özet

Irak, Osmanlı devletinden ayrılarak Ortadoğu'da kurulan devletlerden birisidir. Irak 1932 yılına kadar İngiltere himayesinde olsa da ikili ilişkilerde taraf devlet olarak hareket etmiştir. Irak ve Türkiye ilişkilerinde en önemli sorun Musul meselesi ve sınırların belirsizliği olmuş, İtalya'nın yayılmacı politikaları da iki devlet arasında bölgesel bir paktın oluşum sürecini de başlatmıştır. Bu makalede iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişimi ve Sadabad paktı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sadabad Paktı, Irak, Musul, Ortadoğu

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinin hızlanmasıyla birlikte Irak, I. Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin nüfuz alanına girmiş, bölge toprağının verimliliği, Basra Körfezini İran'la birleştiren yolların buradan geçmesi ve zengin petrol kaynakları İngiltere'nin bölgeye ilgisini daha da artırmıştır. İngiltere, 1916 Mayıs'ında yapılan bir anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki topraklarını paylaşma planları yapmıştır.¹ Bu plana göre, Anadolu'nun güneyinden Suriye'yi içine alan ve Lübnan'ın güneyine kadar uzanan bölge Fransa'nın denetimine bırakılmış, Irak'ta ise İngiliz denetiminin geçerli olmasına karar verilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın denetiminin öngörülmediği yerlerde bağımsız Arap devletleri ya da Arap konfederasyonları kurulması ve Filistin'in ise kurulacak bir uluslar arası yönetimin denetimine bırakılması öngörülmüştür.²

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nden kopan topraklarda kurulan bir Krallık veya yönetim olsalar da başta Irak olmak üzere bölgedeki Arap yönetimleri; 1920–1923 yılları arasında Türkiye'de yaşanan modernleşme ve bağımsızlık hareketlerini yakından takip etmişlerdir. Modernleşme hareketinin aynen bölgede uygulanması için çalışmalar yapılmış, entelektüeller, gazeteciler ve idareciler kendi yönetimlerinde modernleşme hareketinin temellerini atmayı planlamışlardır.³ İran elçisi Mümtaz Devlet İsmail Han 7 Temmuz 1922 tarihinde bu çerçevede yaptığı konuşmada, Türkiye'nin direniş hareketinin aynı zamanda bütün doğu dünyası ve baskı altındaki ulusların davasını savunma anlamına da geldiğini ifade etmiştir.⁴ Bölgede Türk ulusal direniş hareketinin Irak başta olmak üzere aydınlar tarafından takip edilmesi, özellikle San Remo Konferansından sonra Osmanlı Devleti'ni paylaşım planının önemli aktörlerinden olan İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Bunun önüne geçebilmek üzere bölgede aşiret veya kabile bağlarına dayalı devletler ve yönetimler kurarak Türk bağımsızlık ve modernleşme hareketi ile bağlantının koparılması planı yapılmıştır.

İngiltere plan çerçevesinde 1921 yılında Şeria Nehri'nin doğusunda kalan Arap topraklarını Ürdün adıyla, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın denetiminde, bir devlet haline getirmiştir. Irak eski Şeyhülislamının da kendi yönetimini istediğini ifade eden İngiltere, Faysal'ı da İngiliz mandası olması kararlaştırılan Irak'ın başına getirmiştir.⁵ İngiltere için Irak'ta kendi uydusu olacak şekilde askeri ve politik istikrarın sağlanması; sadece petrolden beklenen gelirin değil, aynı zamanda Basra (İran) Körfezi'nin savunulması Hindistan, Singapur ve Avustralya'ya uzanan deniz yoluna ilaveten yeni havayolunun işletilmesi ve güvenliğinin sağlanması bakımlarından da gerekli hale gelmiştir.⁶ İngiltere'nin menfaat planları Türk sınırında bir devletin de doğumuna sebep olmuş, Irak kurulmuştur. Dolayısıyla Irak ile olan ilişkilerde, Irak'a tam bağımsızlık verilene kadar, Türkiye'nin muhatabı İngiltere olmuştur. İngiltere mandasındaki Irak ile yaşanan önemli sorunlar; Nasturi ayaklanması, Sınır meselesi ve bu sorun ile bağlantılı olan, Musul'un statüsü olmuştur. Musul, Misak-ı Milli sınırlar içinde olması, gerek petrol zenginliği, stratejik konumu ve gerekse içinde barındırdığı Türk nüfusu sebebiyle Türkiye için büyük önem arz etmiştir. Bütün sorunlar Musul etrafında kaynaklandığından Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu ile muharebeler devam ederken Mustafa

¹ E.E, Adamof, **Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun paylaşılması**, İstanbul 2001, s.32

² İrfan, C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara 1989, s.19–23.

³ Suna Kili, **Türk Devrimi, Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler**.” Bildiriler ve Tartışmalar”, Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (17–22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası yay. Ankara 1983. s.86.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C:II, 1906-1938, Ankara 1952, s.;40; İzzet Öztoprak-Qassam Kh.al Jumaly, (1999), **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1999, s.1–24

⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; Dosya Numarası; 30.10.0.0 Fon Kodu; /258.737.5 (BCA); Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948–1988**, Ankara 1991. s.35.

⁶ Daniel Yergin, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, 21. Baskı, Ankara 1999, s. 230.

Kemal, 1 Şubat 1922'de Milli Savunma Bakanlığı'na talimat vererek Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla, Özdemir Bey (Ali Şefik Özdemir) komutasındaki kuvvetlerimiz Revandüz çevresinde milislerle birlikte başarılı faaliyetler göstermiştir.⁷

Nasturi Ayaklanması

Türkiye ve Irak arasında yaşanan en önemli mesele olan Musul sorunu çevresinde birçok olay meydana gelmiştir. Musul bölgesindeki menfaatleri konusunda geri adım atmak istemeyen İngiltere özellikle Nasturiler başta olmak üzere Kürt aşiretleri üzerinde faaliyetlerini artırmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki aşiretler arasında bağımsızlık fikrini işleyen İngiltere bu yoldaki ayaklanmalara maddi desteğe başlamıştır.⁸ Türkiye iki ülke arasındaki sorunları daha da zorlaştıracak olan bu faaliyetlere karşı olarak bölgede propaganda faaliyetleri yürütmüş, askeri önlemler alarak da olası bir isyan hareketini kısa sürede bastırmayı planlamıştır. Bu amaçla 29 Haziran 1924 tarihinde yayınlanan kararname ile bölgede yapılacak herhangi bir askeri harekâtın 7. kolordu komutanlığınca yapılmasına karar verilmiştir.⁹ Alınan bu önlemlerin doğruluğu kısa sürede kanıtlanmış, bölgede incelemelerde bulunan Hakkâri valisi bölgede ayaklanan Nasturiler tarafından esir edilmiştir. İl jandarma komutanının şehit olduğu bu ayaklanmada Vali Halil Rıfat Bey, Türkiye'ye yakın olan Tiyari aşiretinin devreye girmesiyle serbest bırakılmıştır. Bu olay Türkiye-Irak (İngiltere) ilişkilerinin gerginleşmesine özellikle Musul meselesinin görüldüğü bir döneme gelmesinden dolayı basında önemle yer almıştır.¹⁰

Dönemin gazetelerinde, özellikle Hakkâri valisinin beyanatından dolayı, ayaklanmanın arkasında Irak yönetiminden ziyade İngiltere'nin olduğu ortak görüşü ağırlık kazanmıştır.¹¹ Bu kanıyı destekleyen olay kısa süre sonra meydana gelmiş İngiltere'nin desteğiyle Hakkâri'nin Çal nahiyesinde çıkan isyan sonucunda Nahiye Müdürü İngiltere'ye sığınmıştır. Türkiye Irak sınırında İngiliz faaliyetleri sonucu ortaya çıkan bu hareketleri bastırabilmek için askeri harekâta giriştiği gibi propaganda yoluyla da bölgedeki aşiretleri uyarmış, ayaklanmaya katılanların sert bir şekilde cezalandırılacağını belirtmiştir.¹² Türkiye, Irak sınırındaki İngiliz faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı Cenevre'de bulunan Ali Fethi Bey'in beyanıyla dile getirerek ayaklanmaların asıl amacının Musul konusunda Türkiye'nin elini zayıflatmak olduğunu beyan etmiştir.¹³ 7. Kolordu'nun Hakkâri'ye hareket etmesi sonucu ayaklanmaya kalkışmış olan Nasturiler köylerini boşaltarak Irak'a kaçmıştır. Her ne kadar bölgede sükûnet sağlanmış ise de İngiltere Nasturi meselesini Cemiyet-i Akvam'a taşıyarak Türkiye'nin dikkatini Musul'dan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

⁷ Mim Kemal Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926**, İstanbul 1995, s.182-184.

⁸ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara 1972, s. 26-28; Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını:123, Ankara 1992, s. 140-141.

⁹ **Cumhuriyet** 10 Temmuz 1924.

¹⁰ **Hâkimiyet-i Milliye** 13 Ağustos 1924, **İkdam** 14 Ağustos 1924.

¹¹ **Tanin** 16 Ağustos 1924, **İkdam** 21 Eylül 1924, Öke, *Belgelerle...*, s. 139, Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, Ankara 1975, s.27.

¹² **Tanin** 10 Ekim 1924.

¹³ **Cumhuriyet** 19 Eylül 1924.

Irak Sınırı Meselesi

Nasturi ayaklanmasının yaşandığı sırada Cenevre’de bulunan Ali Fethi Bey, basın mensuplarına Irak ile sınır (Musul) konusunun Cemiyet-i Akvam tarafından Türkiye’nin önerisi çerçevesinde çözüleceğine dair beyanat vermiştir. Bu sırada ise İngiltere, Lozan antlaşmasında kabul edildiğini iddia ettiği sınırın Nasturi ayaklanması bahanesiyle ihlal edildiğini gerekçe göstererek Türkiye’ye bir nota vermiştir.¹⁴ Türkiye bunun üzerine cevabi bir nota hazırlamış; Irak sınırının ihlal edilmediğini ifade edilerek, Türkiye için Musul konusundaki hassasiyetin devam ettiğini ancak Irak sınırının Cemiyet-i Akvam tarafından çözülmesi gereğini bildirilmiştir.¹⁵ Ancak İngiltere’nin bölgeyle ilgili ısrarının devam etmesi üzerine iki ülke arasında gerginlik artmıştır. Her iki ülke ordularının sınırda karşı karşıya geldikleri ve İngiliz donanmasının da Akdeniz’den hareket ettiği haberleri basında yer bulmuş, bunun üzerine diplomatik görüşmelere askeri yetkilileri de dâhil olmuştur.¹⁶ Türkiye Bakanlar Kurulunda aldığı kararla Nasturilere karşı yapılan askeri harekâtın sınır meselesiyle ilgili olmadığı, Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’ın sınır konusundaki kararına uyacağını notayla bildirmiştir.¹⁷

İngiltere’nin sınır konusunu bahane ederek Musul üzerindeki faaliyetlerini sürdürmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, TBMM’yi olağanüstü toplantıya çağırarak ise de Türkiye sorunun savaşa sebep olmaması yönünde hareket etmiştir.¹⁸ Türkiye’nin Musul’da halk oylaması yapılmasına dair isteğini geçersiz kılmak için sorunu gerginleştiren İngiltere savaş ihtimalinden de çekinmesinden dolayı sorunun Cemiyet-i Akvam tarafından çözülmesini bunun için de en kısa sürede toplanılmasını çıkacak karara da uyulmasını talep etmiştir.¹⁹ Cemiyet-i Akvam’ın Brüksel’deki toplantılarında Türkiye’yi temsil eden Ali Fethi Bey, Türkiye’nin hiçbir zaman sınır ihlali yapmadığını, bölgede baş gösteren ayaklanmalar üzerine isyancı takibi yapıldığı ancak İngiltere’nin bölgede sürekli işgallerde bulunduğunu Mondros mütarekesinden bu yana neredeyse Musul ve çevresini ele geçirdiğini belirtmiştir.²⁰ Türkiye’nin tarafsız olarak cemiyetin tespit edeceği sınırı kabul edeceğini beyan etmesi İngiltere’nin bir propaganda başarısı olarak görülmüştür.

Her iki ülkenin cemiyetin alacağı kararı kabul edeceğini beyan etmesi üzerine kurulan komisyon, hazırlanan raporlar ve görüşmelerde coğrafi şartlardan dolayı yerinde tespit yapılamayacağından geçici bir sınırın belirlenmesi kabul edilmiştir.²¹ Taraflarca kabul edilen bu geçici hat Habur’dan başlayarak zirveleri ve nehirleri takip ederek İran sınırına kadar ulaşmıştır. İdari taksimata göre ifade edilirse Süleymaniye sancağının tümü Irak’a yani İngiltere yönetimine bırakılırken, Hakkâri de Türkiye’ye bırakılmıştır.²² Brüksel Hattı olarak da ifade edilen sınırın belirlenmesiyle Türkiye Irak sınırı netleşmiş, Nasturilere karşı süren Harekât da sona ermiş ancak Musul üzerine tartışmalar sürmüştür.²³

İkili Görüşmelerde Musul Sorunu

İngiltere ve Fransa arasında paylaşma kavgalarına konu olan Musul, artık Türkiye ile İngiltere mandasındaki Irak arasında da önemli bir sorun haline gelmiştir. Lozan Konferansı

¹⁴ **Cumhuriyet** 11 Ekim 1924, **Akşam** 11 Ekim 1924, **Tanin** 22 Ekim 1924.

¹⁵ **Hâkimiyet-i Milliye** 12 Ekim 1924, **Cumhuriyet** 11 Ekim 1924.

¹⁶ **Tanin** 7, 14 Ekim 1924, **Cumhuriyet** 12–13 Ekim 1924.

¹⁷ **TBMM Z. C.** Ankara 1975, Devre: II, C.9, s.17–18.

¹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye** 13 Ekim 1924, **Cumhuriyet** 13 Ekim 1924.

¹⁹ **Hâkimiyet-i Milliye** 16 Ekim 1924.

²⁰ **Hâkimiyet-i Milliye** 31 Ekim 1924, **Akşam** 29 Ekim 1924.

²¹ **Hâkimiyet-i Milliye** 31 Ekim 1924, **Cumhuriyet** 31 Ekim 1924, 2 Kasım 1924.

²² **Hâkimiyet-i Milliye** 2 Kasım 1924, **Cumhuriyet** 31 Ekim 1924, 3 Kasım 1924.

²³ **BCA** 30.10.0/258.737.8, Şevket Koçsoy, **Türk-İrak İlişkileri**, İstanbul 1991, s. 7.

öncesinde Türkiye'nin kararlılığını ifade etmesinden dolayı konuyla ilgili ikili görüşmeler yapılmış ise de, İngiltere Türk tarafının etnik, siyasi, tarihi, coğrafi ve ekonomik birçok yönden ortaya koyduğu gerekçeleri kabul etmemiş, en büyük tartışma da nüfus oranlarında çıkmıştır.²⁴ İngiltere Lozan görüşmelerinde Musul'a olan ilgisinin petrole dayandığını gizlemeyi başarmış, bu sebeple konu daha sonra çözülmek üzere ileri tarihe atılmıştır.²⁵

Uzun süren politik faaliyetler ve görüşmelerden sonra İstanbul'da Musul ile ilgili bir konferansın yapılmasına karar verilmiş, Türkiye 19 Mayıs 1924 tarihinde murahhas heyeti ile görüşmelere başlamıştır.²⁶ Görüşmelerin sürdüğü sırada İngiltere'nin meseleyi çözmek gibi bir amacının olmadığı, bütün pazarlığın petrol olduğu, sınır meselesi ve diğer tartışmalı konuları sürekli gündemde tutarak Musul konusunda kararı Cemiyet-i Akvam'a taşınmasına çalıştığı anlaşılmıştır.²⁷ Kısa süre sonra da Irak Yüksek Komiseri'nin yayınladığı beyanname, konunun milletler Cemiyetine taşınacağına işaret etmiştir.²⁸ İstanbul Konferansında İngiltere; Türk tarafının Musul ile ilgili bütün belge ve iddialarına karşılık, konuyu Irak-Türkiye arasındaki sınır meselesine indirgemiş ve bölgenin Nasturilerin yurdu olduğunu iddia etmiştir.²⁹ Türkiye'nin Musul hakkında bölgedeki; Türklerin ve Kürtlerin Türkiye'ye bağlanmak istediğine dair görüşlerine karşılık olarak, İngiltere Bölgenin Nasturilerin yurdu olduğu hatta Hakkâri'de Süryanilerin de çoğunlukta olduğu görüşünü ortaya koymasına üzerine İstanbul Konferansı 7 Haziran 1924 tarihinde sona ermiş konu Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır.³⁰

Meselenin Milletler Cemiyetinde görüşüldüğü sırada Musul sınırında İngiliz uçaklarının Türk askerlerinden 3'ünü şehit edip 12 askeri yaralaması üzerine Milletler Cemiyeti 29 Ekim 1924 tarihinde "Brüksel Hattı" denilen geçici sınırı belirlemiştir. Türkiye itiraz ederek konuyu Lahey Adalet Divanına götürmüş ise de divandan çıkan karar İngiltere'nin lehine Brüksel Hattının kesin sınır olarak kabulüyle sonuçlandırılmış ve karar TBMM'ye tebliğ edilmiştir.³¹ Türkiye'nin karara kararlı itirazlarının yükseldiği sırada Nasturi ve Şeyh Sait ayaklanmaları patlak vermiş dikkatler içeriye yönelmiştir.

Nasturi ayaklanmasının sürdüğü sırada Şeyh Sait; medreselerin kapatıldığı, dini eğitimin engellendiği, gazetelerde dinsizlik yayını yapıldığı iddiasıyla halkı dinin yükselmesi amacıyla ayaklanmaya çağırmıştır.³² Türk kamuoyu Şeyh Sait ayaklanmasını Nasturi ayaklanmasına benzeterek gereken önemi vermemiş ise de bir süre sonra ayaklanmanın arkasındaki asıl meselenin Musul petroleri olduğunu vurgulamışlardır.³³ Yine kamuoyunda

²⁴ **Cumhuriyet** 9 Ağustos 1924, Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri 1926–1958**, Ankara 1993, s. 28; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, C:I, İstanbul 1993, s. 343.

²⁵ **BCA**; 30.10.0.0/54.357.2; Musul Meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Kodal, **Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923–1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.205.

²⁶ **BCA**; 30.18.1.1/9.23.12

²⁷ **Cumhuriyet** 21 Mayıs 1924.

²⁸ **Cumhuriyet** 27 Mayıs 1924.

²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara 1995 s.165; bkz. Mesut Aydın, **Türkiye ve Irak Hududu Meselesi**, ASAM yayını, İstanbul 2001.

³⁰ **Cumhuriyet** 7 Haziran 1924.

³¹ TBMM; Zabıt Cerideleri, Devre II. C.26. s. 164–195.

³² Hallı a.g.e., s.88; Kodal a.g.e., s.297.

³³ **Hâkimiyet-i Milliye** 16, 24 Şubat 1925, **Vakit** 26 Şubat 1925.

Musul'un kaybının Türkiye'nin bölgede zayıflamasına sebep olacağı, bütün bu ayaklanmalara rağmen Türkiye'nin Musul konusunda geri adım atmaması gerektiği vurgulanmıştır.³⁴

Türk kamuoyunda Nasturi ayaklanmasından sonra Şeyh Sait ayaklanmasının arkasında da İngiltere'nin olduğunun beyan edilmesi ve bunun TBMM'de de tartışılarak ifade edilmesi üzerine İngiltere yaptığı açıklamada; ayaklanmaların Türkiye'nin iç meselesi olduğunu, ayaklanmaların taraflarınca desteklendiğine dair hiçbir belge olmadığını ifade etmiştir.³⁵ Ancak ayaklanma sonrasındaki yargılanmalarda Şeyh Sait ayaklanmasında İngiltere'nin desteği açıkça ortaya konmuştur.³⁶

Şeyh Sait ayaklanması Türkiye'nin içe dönmesine, hükümet değişikliğine, olağanüstü hal ilanına ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda düzenleme yapılmasına sebep olmuştur.³⁷ Yeni hükümeti kuran İsmet İnönü, Nisan 1925 tarihinde başlattığı askeri harekât ile asilerin büyük çoğunluğunu yakalayarak Bitlis'te idam etmiş, daha sonra Şeyh Sait ve yandaşları da yakalanarak 29 Haziran 1925 tarihinde idam edilmiştir.³⁸ Musul meselesinin görüşüldüğü sırada patlak veren bu ayaklanma her ne kadar bastırılmış ise de bölgedeki Kürtler üzerinde olumsuz etkiye sebep olmuş, Türkiye'nin Musul meselesi üzerindeki bölgedeki unsurların oyuna başvurulması iddiaları zayıflamıştır.

Musul meselesi ile ilgili olarak komisyon görüşmelerinin sürdüğü sırada ayaklanmalar Türkiye'yi sıkıntıya soktuğu gibi bir diğer sorun da Irak Kralı Faysal tarafından çıkarılmıştır. Irak'ın Musul olmadan yapamayacağını ifade eden Faysal İngiltere'nin görüşünü desteklemiş ve bu yönde Musul ve çevresinde İngiliz tezini destekleyen ziyaret ve görüşmelerde bulunmuştur. Faysal bu ziyaretlerde İngiliz tezini işleyen mazbataların imzalanmasını istemiş bunun için yerel idarecileri görevlendirmiş, ancak bu mazbatalar sadece Hıristiyan ve Yahudiler tarafından imzalanmıştır.³⁹ Kral Faysal'ın İngiltere'nin savunduğu görüşler desteklemesi üzerine bölgedeki dengeler değişmiş Türkiye'ye bağlı idareciler sürgün edilmiş kısa bir süre sonra Türkiye'nin bölgedeki etkisi zayıflamıştır.

Türkiye her ne kadar Musul konusunda İngiliz görüşüne karşı itirazında diretmiş ise de iç kargaşalar bu politikasını sürdürmesine engel olmuş 5 Haziran 1926'da "Ankara Antlaşması" imzalanarak Musul Irak'a bırakılmıştır.⁴⁰ Irak petrollerinden alınacak % 10 hissenin ödeme planı için yapılan görüşmeler sonunda da Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümeti arasında anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Musul'un İngiltere mandaterliğinde Irak'a bırakılmasına, Türkiye'nin Musul petrol gelirlerinin % 10'unu 25 yıl süre ile almasına karar verilmiş ama bu gelir sadece bir defada 500.000 İngiliz lirası ile sınırlı kalmıştır.⁴¹

Türk-İrak ilişkileri Çerçevesinde Sadabad Pakti

Musul meselesinde resmen bir karara varılmasından sonra Türk-İrak ilişkileri barışçı yolda devam etmiştir. Türkiye, Musul meselesini tekrar gündeme getirmediği için Türkiye ile 1932'de tam bağımsızlığını kazanmış olan Irak arasında bir sorun yaşanmamıştır. Irak Kralı Faysal 6 Temmuz 1931'de Ankara'ya gelerek bizzat Atatürk tarafından istasyonda

³⁴ **Hâkimiyet-i Milliye** 27 Şubat 1925, **Vakit** 26 Şubat 1925, **Cumhuriyet** 28 Şubat 1925.

³⁵ Şimşir, a.g.e., s.27.

³⁶ **Hâkimiyet-i Milliye** 11 Eylül 1925, Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri C:I-II, 1920–1927**, İzmir 1988, s.317.

³⁷ **Hâkimiyet-i Milliye** 24 Şubat 1925, Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992, s.170–174.

³⁸ Hallı, a.g.e., s.143.

³⁹ **Hâkimiyet-i Milliye** 24 Şubat 1925, **Cumhuriyet** 2 Şubat 1925, **İkdam** 15 Şubat 1925

⁴⁰ Berna Türkdoğan, **Atatürk Dönemi Türkiye Devleti'nin Dış Politikası**, Ankara 2000, s.323.

⁴¹ **BCA**; 30.10.0.0/258.740.2, Bayur, a.g.e., s.162–174

karşılanmış, Irak Kralı Faysal şerefine aynı günün akşamı Ankara Palas'ta ziyafet verilmiş, iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi üzerine görüşülmüştür.⁴² Bu ziyaret sırasında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa da Avrupa gezisinden dönüşünde İstanbul'a uğramış, Irak Kralı Faysal, 15 Temmuz 1931'de Atatürk'e teşekkür telgrafi çekmiştir.⁴³

İkili ilişkilerin canlandırılmasına dair alınan prensip kararı gereğince Türkiye ile Irak arasında 10 Ocak 1932'de Ankara'da Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁴ Antlaşma ile her iki ülke ticaretin geliştirilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmayı ve kolaylıklar sağlamayı güvence altına almıştır. Bu antlaşmayla birlikte ikamet konusunda da antlaşmaya varılarak özellikle Irak'ta bulunan Türkmenlerin Türkiye ile olan bağlarının sağlamlaştırılması, Türkmenlerin ticaret yapmaları ve mülk edinmelerinin kolaylaştırılması sağlanmıştır.⁴⁵

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesinden sonra 15 Ocak 1933 tarihinde İran-Irak arasındaki süreli sınır güvenliği anlaşması görüşmelerine başlanmış bölgedeki üç devlet arasında ileride kurulacak olan bir paktın da ilk adımları atılmıştır.⁴⁶ 30 Aralık 1934'de Atatürk, Çankaya'da Irak Dışişleri Bakanı General Nuri'yi kabul etmiştir.⁴⁷ Türkiye'yi Irak'la bir pakt çerçevesi içinde münasebetler kurmaya zorlayan asıl olay, İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı fiili tecavüze girişmesidir. Bu olay üzerine Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı yaptırım tedbirleri kararının alınması düşünüldükçe, 2 Ekim 1935 tarihinde Türkiye, İran ve Irak, Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe etmiştir.⁴⁸ Ancak Irak ile İran arasındaki sınır uyuşmazlığı, Cenevre'de temelleri atılan bu Doğu Pakti'nin gerçekleşmesinin uzun bir sürece yayılmasına sebep olmuş, sorunun giderilmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş⁴⁹ Paktın imzalanması 1937 yılına kadar gecikmiştir.

Sınır meselesinin çözüme kavuşmasından sonra 7 Nisan 1937 tarihinde Türkiye ile Irak arasında 1926 tarihinde imzalanmış ve süresi bitmiş olan Dostluk Anlaşması yenilenmiş⁵⁰ Türkiye ile Irak arasında Afganistan ve İran'ın da katıldığı Âdemi Tecavüz Anlaşması kabul edilmiştir.⁵¹ Yürütülen ikili görüşmeler sonucunda Irak-İran sınır anlaşmazlığı resmen halledilmiş⁵² 8 Temmuz 1937'de Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Asya Misakı, Tahran'da imzalanmıştır.⁵³

Lozan Antlaşmasının imzalanmasını ardından Türkiye, etrafındaki coğrafyada güvenlik çemberi oluşturma sınır ülkeleriyle sorunlarını çözme ve komşu ülkelerin kamuoyunda barış ortamını tesis etme yoluna gitmiştir. Bu amaçla Balkan coğrafyasında bir

⁴² **Cumhuriyet** 7 Temmuz 1931

⁴³ **BCA**; 30.10.0.0/258.740.6; Dışişleri Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası 1923–1938**, C. II Dışişleri Bakanlığı Ankara 1981, s.200.

⁴⁴ **BCA**; 30.18.1.2/25.6.20

⁴⁵ Konuyla ilgili İngiliz arşiv belgelerine dayalı olarak Bknz. Bilal Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:63, C:XXI, Kasım. 2005 Ankara.

⁴⁶ **Ulus** 31 Aralık 1934

⁴⁷ **BCA**; 30.10.0.0/259.741.27

⁴⁸ Mehmet Gönülöbol, -Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1918–1938)**, Ankara 1990, s.115.

⁴⁹ **BCA** 30. 10.0.0/259.743.12

⁵⁰ Gönülöbol, a.g.e., s.105

⁵¹ **BCA**; 30.18.1.2/80.98.13

⁵² **Cumhuriyet** 6 Temmuz 1937.

⁵³ **Vakit** 10 Temmuz 1937

pakt oluşturduğu gibi⁵⁴ doğu sınırlarında da Doğu Paktı da denilen Rıza Şahın Sadabad isimli yazlık sarayında imzalanmasından dolayı Sadabad denilen paktını oluşturmuştur. Türkiye, Irak ilişkilerinde özellikle 1932 yılına kadar İngiltere ile muhatap olmuştur. 1923 yılından itibaren süreç incelendiğinde Irak ile yaşanan Musul ve sınırların belirsizliği sorunun çözülmesinde İngiliz siyasetinin etkisi büyük olmuştur. 1932 yılından sonra Irak her ne kadar Milletler Cemiyetinin bir üyesi olsa da kuruluşundan bu yana var olan gelen İngiliz mandaterliğinin etkisi sürmüştür.

Irak idarecileri, 1930'lu yıllardan itibaren üç devletin de ortak sınırlarının olduğu, bölgede yaşanan aşiret ayaklanmaları ve sınırların belirsizliğinden duydukları rahatsızlıktan dolayı bir antlaşma ortamı oluşturmak istemişlerdir. Bu amaçla Türkiye ile olduğu gibi komşu ülkelerle ticaret anlaşmaları yapılmış sınırlar netleştirilmiştir. İtalya'nın yayılmacı politikaları Balkanlardan yaşanan endişenin Ortadoğu'da da hissedilmesine neden olmuş bölge ülkeleri bir ortaklık oluşturmak gereğini hissetmişlerdir.

Sadabad Paktı, dönemin Türk basınında yankı bulmuş Vakit gazetesinde, Pakt ile ilgili görüşmelerde Irak Hariciye Nazırı Naci el Asil'in yaptığı konuşma:

*"Ataletten uyanan Şark, hayatiyetini bir kere daha ispat etmiştir. Sadabad paktyla açılan yeni devrin büyüklüğü, kardeşçe itilaf, devamlı dostluk ve karşılıklı anlayış sayesinde, istikbalde çok parlak neticeler verecektir. Atatürk ile Majeste Şehinşah Pehlevi'nin en büyük iyiliklerinden biri tarihi hurafeleri yıkarak Türk ve İran milletlerini el ele vermeleri olmuştur. Bundan sonra Irak ve Afgan milletleri bu kardeşlik çerçevesine girmişlerdir"*⁵⁵ alıntısıyla manşetten verilmiştir.

Sadabad Paktı ile imza altına alınan Şark Misakı münasebetiyle Irak Kralı Gaziyülevvel'in de Atatürk'e çektiği tebrik telgrafı ise Akşam gazetesinde; *"Bundan sonra çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, bu olayla samimi ve verimli işbirliklerini barışın hizmetine koyabileceklerdir. Siz ekselansın saadeti ve Türk milletinin refahı hakkında en samimi temennilerimizi ifade için bu fırsattan istifade ediyoruz."*⁵⁶ haberiyle konuyu manşetine taşımıştır. Aynı tarihli Ulus gazetesinin haberine göre de Sadabad Paktı'nın imzalanması ve bölgesel bir barış ortamının sağlanmış olması Avrupa kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştır. Brüksel'de çıkan L'indépendance Belge gazetesi İngiltere'nin yeni Asya paktının oluşumuna yakın alakalı olduğunu belirtip genç Türk devletinin başarılı politik faaliyetleri sayesinde Orta Doğu'da büyük bir barış ortamı oluşturduğu yorumunu yapmıştır.

Sadabad Paktı Türkiye'nin I. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'da güçlenmeye başlayan Faşizm ve Nazizm hareketlenmeleri ve onların yayılmacı politikalarına karşı bir caydırıcı blok oluşturmayı amaçlamıştır. Balkan coğrafyasında aynı endişelerden hareketle oluşturulan Balkan Antantı ile aynı kaderi paylaşan Sadabad Paktı kısa süre sonra II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla dağılmıştır. Ancak Buna rağmen Sadabad Paktı Türkiye'nin doğu sınırlarını oluşturan komşularıyla sınır anlaşmazlıklarının da çözümünü sağlamıştır.

Sonuç olarak, Anadolu'da başlayan milli mücadele hareketinin Ortadoğu coğrafyasında, Osmanlı topraklarından ayrılmış olan yönetimlerin entelektüellerinde etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Irak'ta gazeteci, yazar ve entelektüeller modernleşme ve bağımsızlık hareketlerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı süreci yakından

⁵⁴ Bknz. İbrahim Erdal,, (2010), ““Bulgaristan Kamuoyunun Bakış Açısında Balkan Antantı”, **Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Güz, Ankara 2010; İbrahim Erdal, “Yunanistan Kamuoyunun Bakış Açısında Balkan Antantı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C:30 Sayı:50, Ankara2011.

⁵⁵ **Vakit** 12 Temmuz 1937

⁵⁶ **Akşam** 12 Temmuz 1937

takip etmişlerdir. Ancak bu süreçte bölgedeki dengelerin önemli olduğu özellikle Musul meselesinde daha net anlaşılmıştır.

Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde Osmanlıdan ayrılışından 1932 Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak katılmasına hatta sonrasında dahi büyük güçler, özellikle İngiltere etkili olmuştur. Musul petroleri ve bölgenin stratejik önemi bölgedeki yerel sorunların uluslar arası bir mahiyet almasına sebep olmuştur. Atatürk döneminde Lozan görüşmelerinde en önemli sorun olan Musul ve bölgedeki kazanılmış haklar, çıkarılan ayaklanmalar sebebiyle çözümsüzlüğe götürülmüştür. Musul'un statüsünün ne olacağı üzerine yapılan müzakereler dış destekli olduğu artık belgelerle sabit olan Nasturi ve Kürt aşiretlerinin ayaklanmalarıyla akim kılınmış Türkiye'nin içe kapanması ve müzakerelerde elinin zayıflaması planlanmıştır.

Türkiye Irak ilişkilerinde en önemli sorun olan Musul'un Milletler Cemiyeti'nin verdiği karara Türkiye'nin uymasıyla sonuca ulaşmıştır. Bu sonuç bölgede bir süre sorunların çözümü sürecine girilmesini sağlamış Kral Faysal yönetimiyle Türkmenlerin durumu olmak üzere sınır hattı gibi bir dizi sorunun halledilmesini sağlamıştır. İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi yakınlaşan ilişkilerin bir pakt ile olgunlaşmasının yolunu açmıştır.

İkinci Dünya savaşı öncesinde yaşanan endişe süreci Türkiye-Irak-İran arasında yakınlaşmayı ve sorunları erteleme veya çözüm sürecini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk Sadabad Paktı'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Her ne kadar Pakt beklenen sonuçları doğurmasa da Türkiye açısından tıpkı Balkan Antantı gibi bölgesel bir aktör olabilmek açısından önemli bir dış politik gelişme olmuştur. Günümüzde de bölge yine yerel aşiretlerin ayaklanmalarının üzerinden büyük güçlerin mücadelelerine sahne olmaktadır. Sorunlar yerel kimliklerin öne çıkarılması, rejimlerin diktatörlüğü veya rejim ihracı üzerinden işlenmektedir.

Türkiye, Atatürk döneminde olduğu üzere bugün de bölgede barışın tesisi sürecinde önemli bir aktör olmaya devam etmektedir. Türkiye idare şekli ile bugün de bölgesel yönetimlere idarelere örnek yönetim sistemi olarak durmakta veya gösterilmektedir. 1920–1923 yılları arasında Irak'ta yaşanan modernleşmesi hareketi Türk bağımsızlık hareketinin takip ettiği gibi bugün de Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerde Türkiye yönetim biçimiyle takip edilmektedir.

1937 yılında imzalanan Sadabad Paktı bölgede sınır sorunları ve mezheb kavgaları yaşayan İran ve Irak gibi iki devleti bir araya getirebilmiştir. Bu Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde olmuş, bölgede bugün "Soft Power" olarak ifade edilen güç Türkiye tarafından Sadabad Paktı'nın imzalanmasıyla II. Dünya Savaşı öncesinde uygulanmıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar, Arşiv Belgeleri, Gazeteler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA; 30.10.0.0/258.737.5
BCA; 30.10.0.0/54.357.2
BCA; 30.18.1.1/9.23.12.
BCA; 30.10.0.0/258.737.8
BCA; 30.10.0.0/258.740.2
BCA; 30.10.0.0/258.740.6
BCA; 30.18.1.2/25.6.20.
BCA; 30.10.0.0/259.741.27
BCA; 30. 10.0.0/259.743.12
BCA; 30.18.1.2/80.98.13.

Gazeteler

- Akşam 12 Temmuz 1937.
Akşam 11 Ekim 1924
Akşam 29 Ekim 1924
Cumhuriyet 9 Ağustos 1924
Cumhuriyet 21 Mayıs 1924
Cumhuriyet 27 Mayıs 1924
Cumhuriyet 7 Haziran 1924
Cumhuriyet 10 Temmuz 1924
Cumhuriyet 19 Eylül 1924
Cumhuriyet 7 Temmuz 1931
Cumhuriyet 06 Temmuz 1937.
Cumhuriyet 31 Ekim 1924,
Cumhuriyet 2 Kasım 1924
Cumhuriyet 31 Ekim 1924,
Cumhuriyet 3 Kasım 1924
Cumhuriyet 2 Şubat 1925,
Cumhuriyet 11 Ekim 1924
Cumhuriyet 11 Ekim 1924
Cumhuriyet 12–13 Ekim 1924
Cumhuriyet 13 Ekim 1924

- Hakimiyet-i Milliye 13 Ağustos 1924,
Hâkimiyet-i Milliye 12 Ekim 1924,
Hâkimiyet-i Milliye 13 Ekim 1924,
Hâkimiyet-i Milliye 16 Ekim 1924
Hâkimiyet-i Milliye 31 Ekim 1924,
Hâkimiyet-i Milliye 31 Ekim 1924,
Hâkimiyet-i Milliye 2 Kasım 1924,
Hâkimiyet-i Milliye 24 Şubat 1925,
Hâkimiyet-i Milliye 24 Şubat 1925
Hâkimiyet-i Milliye 11 Eylül 1925

İkdam 14 Ağustos 1924
İkdam 21 Eylül 1924
İkdam 15 Şubat 1925
Ulus 31 Aralık 1934.
Ulus 17 Temmuz 1937
Tanin 7 Ekim 1924
Tanin 14 Ekim 1924
Tanin 16 Ağustos 1924
Tanin 10 Ekim 1924
Tanin 22 Ekim 1924
Vakit 10 Temmuz 1937
Vakit 12 Temmuz 1937

TBMM; Zabıt Cerideleri, Devre II. C.26. s. 164–195.

TBMM; Zabıt Cerideleri Ankara 1975, Devre: II, C.9, s.17–18

Kitaplar ve Makaleler

- ACAR, İrfan, C., **Lübnan Bunahımı ve Filistin Sorunu**, Ankara 1989.
- ADAMOF, E.E., **Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun paylaşılması**, İstanbul 2001.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948–1988**, Ankara 1991.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçler**, C:II, 1906–1938, Ankara 1952.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri** C:I-II, 1920–1927, İzmir 1988.
- AYDIN, Mesut, **Türkiye ve Irak Hududu Meselesi**, ASAM yayını, İstanbul 2001.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara 1995.
- CANATAN, Yaşar, **Türk-Irak Münasebetleri 1926–1958**, Ankara 1996.
- Dışişleri Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası 1923–1938**, C. II, Ankara 1981.
- ERDAL, İbrahim, ““Bulgaristan Kamuoyunun Bakış Açısında Balkan Antantı””, **Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Güz, Ankara 2010.
- ERDAL, İbrahim, “Yunanistan Kamuoyunun Bakış Açısında Balkan Antantı””, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C:30 Sayı:50, Ankara 2011.
- GÖNLÜBOL, Mehmet -Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1918–1938)**, Ankara 1990.
- HALLI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, Ankara 1972.
- KALAFAT, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992.

- KİLİ, Suna, **Türk Devrimi, Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler.**” Bildiriler ve Tartışmalar”, Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (17–22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Ankara 1983.
- KOÇSOY, Şevket, **Türk-Irak İlişkileri**, İstanbul 1991.
- KODAL, Tahir, **Paylaşılmayan Toprak, Türk Basımına Göre (1923–1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, C:I, İstanbul 1993.
- ÖKE, M. Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918–1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını:123, Ankara 1992.
- ÖKE, M. Kemal, **Musul-Kürdistan Sorunu 1918–1926**, İstanbul 1995.
- ÖZTOPRAK, İzzet - Qassam Kh.al Jumaly, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal N., “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:63, C:XXI, Kasım. 2005.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu (1924–1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, Ankara 1975.
- TÜRKDOĞAN, Berna, **Atatürk Dönemi Türkiye Devleti’nin Dış Politikası**, Ankara 2000.
- YERGİN, Daniel, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, 21. Baskı, Ankara 1999.